

Helle Vandkilde, *From Stone to Bronze. The Metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark*, Aarhus 1996, 496 stron.

Jutlandzkie Towarzystwo Archeologiczne w Moesgard wydało niedawno swój kolejny XXXII tom w cenionej serii wydawnictw. Jego autorką jest młoda duńska badaczka Helle Vandkilde, absolwentka uniwersytetów w Odense (archeologia Grecji minojskiej i mykeńskiej) i w Aarhus (archeologia prahistoryczna przełomu neolitu i epoki brązu). Samo dzieło jest przygotowaną do druku wersją pracy doktorskiej Autorki.

Obszerna i znakomicie edytorsko wydana w języku angielskim książka, licząca 496 stron, składa się z dwunastu rozdziałów, duńskiego streszczenia, trzech dodatków (w tym dwóch pióra Petera Northovera poświęconych analizie metalograficznej), spisu literatury, oraz ze szczegółowego katalogu znalezisk.

W rozdziale wstępnym Badaczka określa dokładnie swe archeologiczne *credo*. Przede wszystkim uważa, że jakiegokolwiek studia nad zabytkami nie powinny być dokonywane w izolacji od kontekstu kulturowego. Dotyczy to także zabytków metalowych, które są według niej ważnym źródłem wiedzy na temat struktur społecznych oraz charakteru dokonującej się na przełomie neolitu i epoki brązu transformacji. Za najistotniejsze uważa Ona jednak studia chronologiczne, będące „kręgosłupem” wszelkich interpretacji paleosocjologicznych..

W rozdziale drugim, poświęconym historii i dotychczasowemu stanowi badań, Vandkilde w sposób szczegółowy rozważa problemy datowania, typologii i znaczenia sztyletów krzemienych. Wiele uwagi poświęca następnie wytwórczości metalurgicznej późnego neolitu oraz początków epoki brązu. Dużo miejsca w tym rozdziale zajmuje dyskusja nad problemem tzw. kręgu Sögel-Wohlde czyli strefy, w której występują groby wyposażone w zabytki metalowe, co według niektórych badaczy niemieckich (np. Hachmanna) dawać ma podstawy do podziału I okresu epoki brązu na dwie fazy: starszą (Sögel) i młodszą (Wohlde). W toku dalszych wywodów dyskutowane są różne typologie miedzianych siekier płaskich oraz brązowych siekier z podniesionymi brzegami. W podsumowaniu stanu badań nad przełomem neolitu i epoki brązu w Danii rozważane są różnorodne podejścia do problemu interpretacji społecznych w świetle badań nad zabytkami metalowymi. Często sprowadza się go do pytań o ranking i pojawienie się społeczeństw złożonych.

W rozdziale trzecim Autorka prezentuje wachlarz stosowanych przez siebie metod. Podstawowymi źródłami wiedzy na temat zabytków metalowych są katalogi Anera i Kerstena uzupełniane danymi z innych publikacji. Ponad 40% wszystkich ujętych w pracy stanowisk jest jednak rezultatem kwerendy w Muzeum Narodowym w Kopenhadze. Nie uwzględnione zostały tylko te stanowiska, na których znaleziono jedynie tzw. „nie-diagnostyczne” zabytki metalowe (proste pierścienie, spiralki, naramienniki i naszyjniki). Wszystkie dane wprowadzone zostały do kilku wzajemnie sprzężonych baz komputerowych o hierarchicznym charakterze.

W dalszych partiach tego rozdziału Vandkilde prezentuje zastosowane metody typologicznej klasyfikacji. Ich celem ma być pozyskanie istotnych z chronologicznego punktu widzenia typów zabytków metalowych. Równie ważne są jednak także informacje

o proveniencji wyrobów. Do kluczowych wyrobów zaliczone zostały siekiery metalowe ze względu na ich chronologiczną i chorologiczną różnorodność oraz powszechność występowania w zespołach zwartych. Pogrupowane według – uznanych za istotne chronologicznie – cech zabytki stały się przedmiotem analiz porządkujących ich wzajemne relacje w czasie. Wyzyskano do tego metody seriacji, a ich wyniki testowano za pomocą analizy korespondencji. W dalszej części omawianego rozdziału Autorka zajmuje się metodyką wykorzystania analiz metalograficznych oraz wpływu uszkodzeń i napraw uszkodzonych wyrobów metalowych na wyniki analiz typologicznych, a co za tym idzie na rezultaty studiów chronologicznych.

Rozdział czwarty omawianej książki poświęcony jest ocenie przydatności źródeł archeologicznych dla prezentowanej w pracy problematyki. Baza źródłowa składa się z 1126 zabytków miedzianych i brązowych oraz z 44 wyrobów ze złota. Pochodzą one z 911 stanowisk. Były one deponowane w skarbach, w grobach lub też należą do kategorii znalezisk luźnych. Helle Vandkilde uznaje wartość obserwacji różnych rodzajów patyny dla określenia środowiska, z którego pochodzi dany zabytek. Większość zabytków luźnych i deponowanych w skarbach odnaleziona została na bagnach, w wodzie itd. Ich depozycja w tym środowisku związana była z rytuałem, którego jednym z celów było nabycie prestiżu dla osoby deponującej. Dla potrzeb studiów chronologicznych największą wartość reprezentują skarby. Wynika to z tego, że – w przeciwieństwie do zespołów grobowych i znalezisk luźnych – zawierały one z reguły kilka typologicznie zróżnicowanych wyrobów umożliwiających ich chronologiczną seriację. Autorka stwierdza też, że rozprzestrzenienie skarbów i znalezisk luźnych jest zbliżone do reprezentatywnego w przeciwieństwie do zespołów grobowych. Przyjmuje, że relacje ilościowe między skarбами, znaleziskami i grobami również odpowiadają w pewnym stopniu realnym procesom depozycji.

W piątym rozdziale zaprezentowano teoretyczne podstawy typologicznego grupowania siekier płaskich. Następnie wyróżniono 8 ich typów. W kolejnym rozdziale nr 6 sklasyfikowano metalowe siekiery z podniesionymi brzegami. W ramach czterech klas A, B, C i D wyróżniono 20 typów tych siekier. W każdym przypadku przeprowadzono analizy współwystępowania danego typu siekiery z innymi kategoriami wyrobów metalowych. Na ponad stu rycinach zilustrowano wiele przykładów wyróżnionych jednostek taksonomicznych wraz z towarzyszącymi im wyrobami.

Rozdział siódmy poświęcony został ogólnej dyskusji nad chronologią. Na wstępie Autorka zajęła się krytycznym przeglądem środkowoeuropejskich systemów chronologii względnej (m.in. Reineckiego, Mouchy, Blajera, Schuberta, Bertemesa, Neugebauera) oraz ich synchronizacją z periodyzacją skandynawską Monteliusa. W dalszej kolejności zajęła się Ona chronologią względną kontynentalnej części Europy zachodniej głównie w wydaniu Lantinga i van der Waalsa. Również i w tym przypadku podjęła próbę jej synchronizacji z systemami chronologicznymi Europy środkowej i południowej Skandynawii. W końcu przedstawiła periodyzację późnego neolitu i początków epoki brązu na Wyspach Brytyjskich. Na tak zarysowanym tle Helle Vandkilde przedstawiła rezultaty seriacji zespołów duńskich i ich potwierdzenie w wynikach analizy korespondencji. Wyróżnione trzy grupy zespołów (*the first group*, *the central group* i *the last group*)

odpowiadają trzem następującym po sobie okresom rozwoju skandynawskiej metalurgii. Pierwsza grupa zespołów datowana jest na późny neolit duński (LNII) korelowany z fazą klasyczną kultury unietyckiej. Druga (centralna) grupa zabytków datowana jest na okres IA skandynawskiej epoki brązu, co odpowiada fazie poklasycznej kultury unietyckiej. Ostatnia grupa zespołów datowana jest na okres IB i może być synchronizowana z wczesną fazą kultur mogiłowych.

W dalszych partiach omawianego rozdziału analizowana jest pozycja chronologiczna zespołów grobowych typu Sögel-Wohlde. Różnice między zespołami typu Sögel i typu Wohlde interpretowane są jako pozbawione podstaw chronologicznych. Autorka uważa je za ogólnie rzecz biorąc sobie współczesne i datuje je na sam koniec okresu I skandynawskiej epoki brązu, tj. na okres B1 w systemie Reineckiego. Wnikliwa analiza zespołów grobowych wyposażonych w ozdoby metalowe pozwoliła na ich datowanie głównie w ramach okresu IA (odpowiadającemu reineckowskiemu okresowi A2), a części z nich w ramach okresu IB (= okresowi B1 Reineckiego). Synteza wyników analiz chronologicznych pozwoliła na stworzenie tabeli synchronizującej zjawiska kulturowe na szerokich obszarach Europy północnej, środkowej i zachodniej. Otrzymane wyniki mają dodatkowe wsparcie w „logice” rozwoju technologii wytwórczości metalurgicznej. Analiza licznych datowań radiowęglowych pozwoliła na określenie ram chronologicznych pracy między rokiem 2350 (początek okresu późnego neolitu duńskiego LNI) a 1500 cal BC (koniec okresu IB skandynawskiej epoki brązu).

W ósmym rozdziale Vandkilde przedstawiła wyniki swoich dotychczasowych analiz w postaci obszernego zestawienia typowych elementów wytwórczości metalurgicznej na początku późnej fazy neolitu duńskiego (LNI). Znalazły się tu liczne płaskie siekiery z miedzi, płaskie sztylety miedziane z rękojeściami, małe ozdoby miedziane, w tym: naramienniki, szpile z główkami zwiniętymi w uszko (*Rollenkopfnadel* i *Scheibenkopfnadel*), ozdoby ze złotej blachy (*lunulae*), skręty z drutu i większe ozdoby o rozklepanych na kształt wiosł końcach, siekiery miedziane o lekko podniesionych krawędziach (typ Emmen i Hjadstrup) oraz bardzo liczne sztylety krzemienne.

W rozdziale dziewiątym zaprezentowano czytelnikowi wytwórczość metalurgiczną typową dla schyłku późnego neolitu duńskiego (LNII). Oprócz licznych siekier z minimalnie podniesionymi brzegami (klasy A) odnotowano tu siekiery klasy B, typu 1 o wysoko podniesionych brzegach i spatulowato rozszerzonych ostrzach oraz dłutka metalowe (klasa D) odmiany A i B. Występują tu także sztylety o trójkątnych ostrzach, halabardy, złote pierścienie z drutu o powrotnym zwoju (*Noppenringe*), podobne pierścienie z drutu miedzianego i brązowego, solidne, odlewane naramienniki i wiele drobniejszych ozdób.

Rozdział dziesiąty omawianego dzieła przynosi charakterystykę zestawu zabytków metalowych typowych dla okresu IA skandynawskiej epoki brązu. Znajdują się tu siekiery z podniesionymi brzegami klasy C, dłutka z podniesionymi brzegami i zaczątkowymi skrzydełkami odmiany C typu D4, groty włóczni, określone typy sztyletów miedzianych i krzemiennych, szpile z kulistymi główkami (*Kugelkopfnadel*) i inne drobne ozdoby metalowe.

W rozdziale jedenastym Autorka charakteryzuje wyroby metalowe okresu IB. Są tu siekiery z podniesionymi brzegami klasy C, siekiery i dłutka ze skrzydełkami, sztylety i miecze typu Hajdúsámson-Apa, typu Sögel i Wohlde oraz typu Valsomagle, topory typu Fardrup i Valsomagle, włącznie typu Bagterp i Valsomagle.

W ostatnim dwunastym rozdziale pt. *Technology, Innovation and Society 2350–1500 BC* Helle Vandkilde przedstawia obraz najistotniejszych procesów społeczno-kulturowych sterujących transformacją na przełomie epok neolitu i brązu. Dokonując przeglądu ważniejszych kierunków archeologicznej myśli teoretycznej ostatniego półwiecza i rozważając ich efektywność z punktu widzenia potrzeb studiów nad społeczeństwami pradziejowymi wybrała dwie opcje. Są to: teoria systemu światowego (*world system theory*) i teoria równych sobie jednostek społeczno-politycznych (*peer polity theory*). Obie teorie – wg Autorki – pozwalają z jednej strony na uzyskanie dynamicznej perspektywy w badaniach interakcji między społecznościami, z drugiej zaś umożliwiają właściwą ocenę zewnętrznych stymulatorów rozwoju bez popadania w jałowe spory na poziomie tzw. wpływów lub dyfuzji. Do najważniejszych założeń omawianej pracy należy stwierdzenie o związku czynności takich jak deponowanie skarbów i przedmiotów luźnych oraz budowa i użytkowanie grobów megalitycznych ze sferą życia na poziomie grup społecznych, oraz wyposażania pozostałych kategorii grobów ze sferą oceny działań jednostek, członków społeczeństwa.

Do istotnych osiągnięć Helle Vandkilde należy znakomite udokumentowanie tezy o prestiżowym głównie znaczeniu wyrobów metalowych dla ludzi cywilizacji wczesnego okresu epoki brązu. Bogactwo źródeł pozwoliło jej ponadto na szczegółową ilustrację procesów „inflacji” znaczenia kolejnych wyrobów metalowych jako nośników prestiżu i zastępowania ich coraz to nowszymi kategoriami wyrobów. W warunkach wczesnego okresu epoki brązu na terenach obecnej Danii było to zastępowanie surowca krzemienno w produkcji przedmiotów prestiżu, przez metal, początkowo miedź, później brąz i w końcu złoto. Równocześnie prześledzić można ewolucję poszczególnych kategorii wyrobów (np. sztylet krzemienno – sztylet metalowy – miecz, lub siekiera krzemienno – płaska siekiera metalowa – siekiera z podniesionymi brzegami – siekiera ze skrzydełkami itd.) oraz narastanie intensywności ich zdobienia.

Kluczowym dla zrozumienia procesu społeczno-kulturowego w południowej Skandynawii jest identyfikacja obszaru środkowoniemieckiego jako centrum cywilizacyjnego w odniesieniu do pozostałych terenów Europy Środkowej oraz strefy nordyjskiej. Zadecydowały o tym – jak się wydaje – łatwo dostępne, względnie bogate złoża miedzi i cyny, których istnienie odkryto niedawno. Helle Vandkilde przyjęła w tym przypadku oczywisty dla siebie związek stref centralnych z miejscami wydobywania metali, który nie jest moim zdaniem ani oczywisty, ani dowiedziony.

Jest to jeden ze słabszych punktów recenzowanej pracy. Nie umniejsza on jednak niezwykle wysokiej jej ogólnej oceny. W formie bliskiej ideału skojarzono w omawianym dziele najlepsze zasady tzw. szkoły niemieckiej, czyli traktowanie studiów chronologicznych jako dziedziny podstawowej i niezbędnej w archeologii, szacunek dla źródła, optymalne wykorzystanie metody typologicznej i analizy stylistycznej z osiągnięciami różnych szkół anglosaskich, takich jak szerokie zastosowanie zaawansowanych

metod statystycznych ze śmiałym wyjściem w kierunku najnowszych propozycji metodologicznych, umożliwiających pełniejsze zrozumienie i wyjaśnienie procesu społeczno-kulturowego.

Dostaliśmy więc do ręki dzieło pięknie skonstruowane i naukowo ważne, które samym sobą świadczy o tym, że harmonijna synteza dorobku tzw. archeologii kontynentalnej i anglosaskiej jest nie tylko potrzebna, ale – co ważniejsze – możliwa.

*Sławomir Kadrow*